

legendát Halasi Andor (*Fiatál éveink*), és másként Franyó Zoltán (*Juszúj emir tallérai*). A szerkesztő jegyzete nem meggyőző, nem valószínű hogy két külön esetről volna szó, hogy Kiss József és Juhász Gyula között kétszer ugyanaz a mulatságos história megismétlődött volna.

Ellentmondások vannak a Juhász Gyula és Anna viszonyát tárgyaló cikkekben is. Hegedűs Nándor szerint Anna a költőt visszaszűrő külseje, elhanyagolt öltözködése miatt nem engedte magához közelebb, — ezt neki Anna külön megmondta (*Váradai emlékek*). Branyiczky Dezső úgy emlékszik, hogy „Lassan, lassan Sárvári Nusi is kezdett felmelegedni a költő iránt” (*A váradai szép napok*), Manojlovics Tódor olyan esetet említ, amikor Anna kritikát mond a hozzá írt versekről (*Együtt a Holnap hajóján*). Ezzel szemben Sárvári Anna azt állítja „mindössze talán egyszer” beszél a költővel (*Egyszer beszéltem vele*).

Ezek kiragadott példák, lehetne tovább folytatni az átfedéseket, ellentmondásokat, s hogy ilyenek vannak szubjektív hangú visszaemlékezésekben, természetes. Talán szót sem érdemelt volna az egész, ha Páku nem lép fel azzal az igénnyel, hogy hiteles adatokat közöl. A kötet előszavában azonban ezt írja: „lehetőleg csak ellenőrizhetően hiteles adatoknak és felfogásoknak adtunk helyet.” Ez így megtévesztő, a „lehetőleg” szó túl tág értelmet kap, s ezzel elmosódik a határ a legendák és a valóban hiteles adatok között.

Helyes, hogy a szerkesztő a kortársak, kritikusok, irodalomtörténészek mellett megszólaltatta a költőt is, helyt adva visszaemlékezéseinek, önéletrajzi írásainak, vallomásainak. Nem volt indokolt azonban a kötetbe közismert Juhász-verseket felvenni. Az utóbbi években több kiadásban jelentek meg a költő versei, aligha képzelhető el, hogy a dokumentumkötetet olyanok vásárolnák, akiknek nincsen Juhász-kötetük. Ezt egyébként a szerkesztő is feltételezi, amikor így ír: „Az olvasó akkor jár el helyesen, ha a gyűjteménnyel együtt Juhász írásait is forgatja, tanulmányozza, elsősorban az összes verseket.”

NAGY LAJOS VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta és sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta: Kardos Pál. Bp. 1962. Szépirodalmi K. 471 l. (Magyar Klasszikusok.)

Nyolc évvel az író halála után ezzel a kötettel az irodalomtörténetírás és a könyvkiadás formálisan is a magyar klasszikusok közé sorolta be Nagy Lajost. Ha az irodalomtörténészek szűkebb körében viták előzték is meg ezt a döntést, bizonyos, hogy egye vitatathatatlannabb és egyértelműbb ténynek érez-

Elgondolkodtató az is, szükséges volt-e azoknak a leveleknek a kötetbe való felvétele, amelyek már megjelentek a *Babits–Kosztolányi–Juhász levelezése* c. kiadványban.

A további kutatások szempontjából a könyv egyik legfontosabb része a Juhász Gyuláról szóló íráskor minden eddiginél teljesebb bibliográfiája. (Jó lett volna, ha a Juhász-művekről is hasonló bibliográfia szerepelne a kötetben.) Itt sem lehet azonban szó nélkül hagyni a szerkesztési elvet. Pár soros kommunikék, glosszák, jelentéktelen hírek és több száz oldalas monográfiák minden megkülönböztetés nélkül ömlesztve követik egymást. Nem lett volna hasznosabb, már csak gyakorlati szempontból is, az önálló köteteket, fontosabb tanulmányokat külön a bibliográfia elején kiemelni? És talán meg lehetett volna említeni olyan köteteket is, amelyek nem Juhásztól készültek ugyan, de vele is foglalkoznak (József Farkas: *Rohanunk a jorraadalomba*. Bp. 1957.).

Hasznos lett volna a kötethez valamivel bővebb jegyzetapparátust készíteni, ennek hiányát a fejezetek élén álló szűkszavú, lexikális tájékoztató, amely néhol ellentmondásba is kerül a benne foglalt szövegekkel, nem pótolja. Ha tudományos igénnyel lép fel, bizonyos korrekciókat, magyarázatokat, körülményleírásokat nem volt helyes mellőzni. A jegyzet jelenleg — néhány kivételtől eltekintve — a levelekre korlátozódik, ott viszont túlságosan is bőbeszédű. Kár ez az aránytalanság! Külön kiemelés érdemel a kötet gazdag képmelléklete, amely több, eddig kevésbé ismert fényképet közöl nemcsak a költőről, de a kortársakról, ismerősökről is.

Végezetül ismételt hangsúlyozni kell, a Juhász-dokumentumkötet hasznos, fontos kiadvány, emberi közelségbe hozza a költőt az olvasóhoz, olyan fontos írásokat, megemlékezéseket foglal magában, amelyek árnyalják, gazdagítják eddigi ismereteinket. Átgondoltabb szerkesztési elvvel, következetesebb vonalvezetéssel azonban tovább lehetett volna fokozni értékét, gyakorlati használhatóságát.

Kispéter András

zük, hogy Nagy Lajos a huszadik század magyar próza legnagyobb alakjai közé tartozik, a modern magyar novella megteremtésében jelentősége olyan mértékű, mint Móricz vagy Kosztolányi. Az írók körében első kötetének megjelenése óta általában pontosan tudták műveinek nagy művészi érté-

két, Tóth Árpádtól Illyés Gyuláig, Schöpflintől Veres Péterig, József Attilától egészen Zilahy Lajosig. De az olvasók szélesebb rétegei ma sem fogadják Nagy Lajos műveit élénkebb érdeklődéssel, ma sem beszélhetünk nagyobb népszerűségéről. Azt a körülményt, hogy a múltban nem alakult ki Nagy Lajos körül nagyobb olvasótábor, elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy egy szűkebb, szemléletében radikalizálódott értelmiségi-polgári rétegen kívül nem fejlődött ki nálunk olyan nagyobb tömeget magába fogláló olvasóközönség, amely Nagy Lajos radikális szemléletű, és ugyanakkor igen magasfokú művészi igényteliségre alkalmasokra élénk rezonanciát volna. A harmincas évek végén ugyan bizonyos mértékig felgyógyult és demokratizálódik is a hazai olvasóközönség a korban fiatalabb és népi származású értelmiség egy részének öntudatosodásával, de ez a réteg meg inkább a népi írók műveit olvasta.

Nehezebb probléma azonban annak magyarázata, hogy a társadalmi rendszerben, életformában, közgondolkodásban bekövetkezett gyökeres változások után sem jött el Nagy Lajos műveinek igazi virágkora. Olyan kérdés ez, amely alaposabb irodalomszociológiai vizsgálatot érdemelne. Legkézenfekvőbb magyarázatnak az látszik, hogy a társadalmi formában és eszméiben végbemenő változások az ízlés formálódásában már sokkal lassúbb folyamatként éreztetik átalakító hatásukat.

Nagy Lajos esetében ez a kérdés esztétikai oldalról is megközelíthető. Igazságait olyan stílusban fogalmazta meg, amelyet az eszméhez illő egyszerűség, puritánság jellemez. Márpedig a nagy elszántsággal és megalkuvások nélkül megvalósított művészi egyszerűség befogadása sokszor nagyobb olvasói, irodalmi műveltséget kíván, mint a hagyományosabb, dekoratívabb és anekdotikusabb stílusok bármelyike. Nagy Lajos szemléletének kérlelhétetlen szigorúságában egy elkövetkező holnap erkölcsének ereje érződik. Az olvasóközönség nagy része pedig sokszor kora jelenidejéhez sem nő fel.

Ahogy logikai és erkölcsi kérdésekben is könyörtelen következetesség jellemzi Nagy Lajost, műveinek megformálásában sem tesz engedelményeket. Megvetette az olvasó tetszésére pályázó írói ügyeskedéseket és minden érzélgősséget.

Művészetének forrásai a múlt század naturalista irodalmához vezetnek vissza. Neki már semmi köze a Jókai- és Mikszáth-féle anekdotikus szemlélethez és írásmódhoz. Élesen elhatárolja magát az anekdotázó népszemlélettől és stílustól, Mikszáthot sem kímélve: „a parasztról tréfás anekdotákat írnak, pedig a tréfás anekdota, mint kizárólagos forma, már Mikszáth idejében, akár tőle magától is korlátozott hazugság volt...”

— írja 1925-ben. Jókai írásai közül *A sárga rózsáról* és egy rövid novelláról, a *Béka* címűről melegen nyilatkozott, de egész írói alkata-módszere ellene mondott mindannak, ami Jókai-hagyománynak nevezhető. Nagyon fontos vallomás ezzel kapcsolatban az a jellemzés, amely klasszikus értékű novellájában, az *1919. májusban* hangzik el Peturról, az ellenforradalmat szervező, garázda földbirtokosról: „A Jókai-regényekben szerepelnek ilyenek, de kissé idealizáltak, mert azok mindig az igazság bajnokai, mind olyan nemes jellemek, akik rettenthetetlen bátorsággal szállnak szembe a gonosszal, de hát a valóságban ezek a hősök nem egészen úgy festenek, mint a romantikus regényekben, mert valljuk be, tulajdonképpen önző, erőszakos terroristák.”

Jellemző Nagy Lajos ízlésére, hogy már pályája kezdetén leválasztja a naturalizmusról, mindazt ami szemléletben, alakformálásban, stílusban romantikus jellegű volt. Amikor 1911-ben megjelenik első novelláskötete, a *Népszava* P. J. jelű kritikusa (feltehetően Pogány József) tömör és igen találó ismertetésében a magyar naturalizmus új fokát üdvözli Nagy Lajos könyvében, majd megállapítja: „a nyolcvanas évek nagy magyar naturalistái Zola után indultak: nagy vonások, hatalmas ellentétek, összefoglaló koncepciók a munkáik jellemzői. Nagy Lajos inkább az oroszokra, Gorkijra, Leonid Andrejevre üt: apró részletek, mozaikmunka, szürke mozdulatlanság. Reálisabb, kevésbé romantikus ez a naturalizmus.”

2.

Kardos Pál 1958-ban megjelent, nagy gondal megírt, alapos elemzésekben gazdag *Nagy Lajos élete és művei* című monográfikus munkájában sokat foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mennyiben naturalista, illetve realista író Nagy Lajos? Pontosan megmutatja azokat a szálakat, amelyek az író a naturalista előzményekhez kötötték, de egészében, elhatárolta Nagy Lajost a naturalizmustól, mondván hogy döntő mértékben realista volt. Ezzel az egyoldalú véleménnyel, a könyv megjelenése után vitába szállt Szabolcsi Miklós az *Irodalomtörténeti Közlemények* lapjain. A most megjelent kötet bevezető tanulmányában Kardos Pál dialektikusabban, rugalmasabban és árnyaltabban vizsgálja ezt a kérdést.

Ezzel a problémával kapcsolatban, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Nagy Lajosra nemcsak pályája első szakaszában hatott a naturalizmus, hanem a húszas-harmincas években is, mégpedig éppen azokban a műveiben, amelyekben teljesen új ábrázolási lehetőségekkel gazdagítja a magyar prózát. Ekkor még erősebben fordul vissza a hagyó-

mányos naturalizmushoz, mint korábban, és újítja fel ennek az áramlatnak több vívmányát. Éles határvonalat vonni naturalista és realista örökség között reménytelen doktrinér vállalkozás volna, de az vitathatatlanak látszik, hogy Nagy Lajos művészetének éppen legsajátosabb alkotásaiban merít leginkább a naturalista hagyományokból.

Nem elsősorban a drámai feszültségű, a maupassant-i hagyományokat folytató, zárt kompozíciójú, élénk cselekményű novella-típusban alkot újszerűt. A *Tanyai történet* Móricz Zsigmond is megírhatta volna, az 1919. május inkább csak társadalomszemléletében, a negatív hős kiélezett ábrázolásában különbözik Móricz felfogásától, de technikában mindkét írás a realista valóságábrázolásnak azzal a változatával rokon, amelyet novellairodalmunkban Móricz valósított meg, — ha közvetlenül nem is hatott Nagy Lajosra. Elég e két novellát felidézni annak bizonyítására, hogy Nagy Lajos ebben a drámai feszültségű, erőteljesen szerkesztett, plasztikus alakformálással dolgozó novella-fajtában is remekművet alkotott. De művészetének legsajátosabb, legegységibb erőit nem ez a novellatípus reprezentálja, hanem a *Jeremiáda* (1923), a *Napirend* (1927), a *Panacea magna* (1929), a *Január* (1930), a *Bérház* (1931) vagy az *Egyiptomi írások* (1935).

Ezek már nem realista novellák, ha a bennük kifejezésre jutó társadalomszemlélet a kor valóságában gyökerezik is. Félelmetes erejű és mozgósító hatású *kommentárok* a korról, népnomorrról, vagy éppen keserű szatirikus írások az emberi fejlődés szomorú megrekedéseiről. Az expresszív hatású művészi sűrítés és fokozás olyan mértékű alkalmazásával dolgozik itt már, hogy módszerét önkényesség nélkül aligha lehet realizmusnak mondani a szó hagyományos értelmében. Sokkal több közülük van ezeknek az írásoknak az olyanfajta naturalista művekhez, amelyeket szenvedélyes társadalomjavító szándék indulata hatott át.

Akik óvakodtak attól, hogy Nagy Lajos művészetének legértetebb alkotásai és a naturalizmus között alapvető összefüggést fétélezzenek fel, bizonyára arra gondolnak, hogy a naturalizmus a huszadik század harmadik, negyedik évtizedében már meglehetősen idejétmúlt jelenség volt, márpedig Nagy Lajos legértetebb írásaiban semmiféle anakronizmus nincs. Az irodalmi hatásos organizmusa, a hagyományok feljújításának kérdése azonban rendkívül bonyolult jelenség: nem ritka dolog, hogy az író a ma művészetéből úgy lép előre egy új irányzat felé, hogy a tegnap művészete helyett a tegnapelőtti hagyományaihoz nyúl vissza.

A *Bérház* című írásában olyan módon ad megrendítő keresztmetszetet arról, hogyan él az ember a huszadik század harmadik év-

tizedében Európa szívében, hogy egy pesti bérház életét lakásról lakásra haladva mutatja be apró pillanattfelvételekben, filmkockákra emlékeztető, mozaikszerű ábrázolással. Módszerének dokumentum-jellege, tényközlő tárgyilagosságának rejtveható szenvedélyessége azt mutatja, hogy a valóságábrázolás új lehetőségeit keresve nem a cselekményes, drámai feszültségű, nagy mozgalmasságú realista novellát fejleszti tovább, hanem a naturalizmus számos elemének felhasználásával sikerült messze előrejutnia.

Kardos Pál monográfiájából tudjuk, hogy Nagy Lajos a pesti bérház szociografikus keresztmetszetéből nagyobb terjedelmű, regényszerű művet is tervezett. Ez sajnos nem született meg, de elkészült a *Kiskunhalom* és a *Budapest Nagykvéház*, amelyekben a dokumentáló, mozaikokban ábrázoló, montázszerű módszerrel alkotott korának színvonalán álló, értékes műveket.

Komlós Aladár 1954-ben, még az író életében egyik kritikájában azt fejtegette, hogy Nagy Lajos módszere már a pusztá ábrázolással is eszmélet és látít, hasonlóan némely mai realista olasz filmhez, amelyek a szegényekkel együttérző realizmus erejével leplezik le a társadalmi egyenlőtlenségeket. A *Kiskunhalom* módszere valóban meglepő hasonlóságot mutat a modern realista filmek technikájával, látszólag véletlen és tervszerűtlen módon „felvett” képsorokból kapunk szintetikus jellegű és mélyen kritikai szemléletű ábrázolást arról, milyen volt egy magyar falu életének egyetlen napja, 1934 nyarán. A *Kiskunhalom*, a *Bérház* és Nagy Lajos több hasonló írása ugyan nem hatott a modern realista filmművészetre, de a hasonlóság megemlítése mégis igen tanulságos: azt jelzi, hogy a valóságábrázolás újabb lehetőségeit különböző művészi törekvések bizonyos vonásokban egymástól függetlenül is egyező módon keresték és keresték századunk modern művészetében. Illyés Gyula 1931-ben, a *Nyugatban* megjelent tanulmányában találóan írja Nagy Lajosról, hogy ez a stílusában konzervatív író, aki a maga módján a tizenkilencedik századi nagy klasszikusok követője volt, megelőzte korát.

3.

Nagy Lajosnak már legkorábbi novelláit is a szürke tónus fogja át. A szürke színek és hangulatok változataival és árnyalataival dolgozik mindvégig. Egyik legértetebb fiatalkori novellájának két szánalmas öregasszony a hőse, akik magukra maradva, egymást is nehezen viselve tengetik nyomorúságos és vigasztalan napjaikat, csak a pálinka tüzeiben lelve némi örömet (*Özvegy asszonyok*). Minden idealizáló szépítés nélkül ábrázolja a társadalom legmélyén gyötrődő emberek

életét, nemcsak a tisztességes szegénység legendáját tolja félre, de azt is meggyőzően ábrázolja, hogy az emberhez nem méltó élet beszennyezi és megmérgezi az embert. Nyomott léghőmérséklet az emberrel, alakjai fullasztó levegőben élnek le kicsinyes gondok, emésztő bosszúságok közt életüket, és ez a feszültség nem oldódik fel szabadító robbanásokban. Figuráinak sorsa ritkán fut tragédiába (mert az író a tragikum felszabadító hatásában nem hisz már), de hőseinek egész sorsa, gyötrődő, szenvedő életformája mélyesen tragikus. Erős hangulatú novellákban rajzolja meg törött sorsú, kallódó embereknek kilátástalan, egyre jobban beszűkülő világát.

Sötét színei ellenére sem lehet azonban pesszimista írónak mondani Nagy Lajost. Nem pesszimista, mert legreménytelenebb írásaiban, ahol egyetlen fény sem villan a sorai közt, ott sem tud belenyugodni a meglevő állapotokba, az ember szűkre mért lehetőségeibe, lefojtott, eltorzult életébe. Nem az eleve elrendeltség végső végzetlansége festi sötétre írásait. Kora társadalmi berendezkedésben látja a bajok forrását, abban a megkövesült társadalmi rendben keresi a torzulások okait, amelybe az ő nemzedéke már beleszületett, és amelynek apologetikus tételei már örök igazságok gyanánt szálltak nemzedékről nemzedékre. A vagyonos polgárság hatalmát-érdekeit szolgáló társadalmi berendezkedés és gondolatvilág huszadik századi nagy tagadói közé tartozott Nagy Lajos is. Életművének egyik legerősebb törekvése, hogy leleplezze, hiteltelenné és nevetségessé tegye a hatalmon levőket és a birtokban ülőket szólalmait, közheyleit, közmondásait merevült „örök igazságait”. Szigorú moralista, akit nem elégszünk ki az elvont erkölcsi tételek, hanem éppen a formális erkölcsi normák ellentmondásait és viszonylagosságát leplezi le. Az igazi morál nevében tiltakozik a kicsinyes normák ellen, az érzelmek szabadságának igényével veti meg a megvásárolható szerelmet. Már első novellája, a *Népszavában*, 1907-ben megjelent *Két lány* azzal a problémával foglalkozik, hogy milyen hasonló helyzetben él az a lány, akit sorsa prostitúcióba sodort, és az, akit a szülei visznek bele az érdekházasság illúziótlan megalkuvásába. Amikor Nagy Lajos írói pályáját elkezdte, a kor naturalista irodalmát már évtizedek óta foglalkoztatja a szó tágabb értelmében értendő prostitúció kérdése. Ez a téma a magyar irodalomban sem volt újdonság már ekkor. De a naturalista irodalom tételei elsősorban Nagy Lajos kitűnő novelláiban válnak érzékelhető valósággá, különösen a tizes években írt, erotikus témakörben mozgó írásaiban.

Égész írói magatartására jellemző, hogy egy teljesebb és tökéletesebb emberség nevében tagadta meg a viszonylagost, a félerköltőt, a féligazságot. Filozófikus távlatú ír-

saiban próbálta rádöbbeneni kortársait arra, hogy milyen kisszerű világban élnek és milyen kicsinyes normák szerint. Karinthyhoz hasonlóan néha egy váratlan ötlet fölvetésével az egész közgondolkodás és közérkölc ingoványos voltára világít rá. Egyik írásában azt fejtegeti, mi lenne, ha valaki feltalálná a *panacea magnát*, a minden bajok ellenszerét. A felelet ez: megölnék a csodálatos szer feltalálóját! A válasz megdöbbenő, de ahogy tételét végigvezeti, már meg is győzte az olvasót arról, hogy a szánalmasan megnyomorított életű ember hamarjában éppúgy nem tudna mit kezdeni a végtelen lehetőségekkel, mint a szabadságot egy váratlan véletlen folytán visszanyert, kretrechhez szokott oroszlán, amelyről egy másik novellájában mond példázatot.

Sajátos, fanyar humorának is ez a forrása: a megszokott, magától értetődőnek látszó körülményeket méri hozzá a szokatlanhoz, az ötletszerűhöz, a véletlenhez, a nem törvényszerűhöz, hogy rávilágítson a szabályos és törvényszerű dolgok esetlegességeire és sebezhető pontjaira. Egy váratlan ötlettel megingatja a szilárdnak látszó közfelfogást, hogy bebizonyítsa, mennyire tótágast állnak dolgaink, ha egyszer alaposabban megnézzük őket.

4.

A *Magyar Klasszikusok* sorozat kötetét úgy válogatta össze Kardos Pál, hogy Nagy Lajos művészi tevékenységének különböző területei is képviselve legyenek, legnagyobb teret hagyva az elbeszéléseknek, mert ebben a műfajban alkotta az író legnagyobb számban klasszikus értékű remekait. A válogatás élére a *Kiskunhalom* került, az író úttörő jellegű műve, amelyben szépirodalom és szociográfia nagy értékű szintézisét valósította meg. Ezen a kitűnő alkotáson kívül helyes lett volna talán csupa elbeszéléssel megtölteni a kötetet, mert Nagy Lajos olyan termékeny mestere volt a novellának, hogy művészetét kellő arányokban csak egy nagyobb válogatás képviselheti méltó módon. Érthető viszont a válogató törekvése is, hogy izelítőt adjon a karcolatok, a sajtószemlék és irodalmi tanulmányok terméséből is. Vitatható azonban, helyes volt-e kilenc karcolattal szerepeltetni az író *Képtelen természetrajz* című humoros gyűjteményét, amelyben bizony sok olcsó ötlet van és szójátékszerű, vagy annál nem sokkal igényesebb szellemeskedés.

A műfajok határain belül időrendben következnek az egyes írások. Több esetben azonban a sorrend alkalmazása következtelen. Az 1921-ből való *Utcai baleset* megelőzi a kötetben a következő évben megjelent *Farkas és bárány*, az 1925-ös *Az egerek* című elbeszélés elébe került az 1923-as *Jeremiád*-

nak, az 1930-as *Január* megelőzi az egy évvel, korábbi *Panacea magnát* és a még korábbi *Razziát*. Az 1938-as *Rozálon nehéz eligazodni* előbb kerül sorra a kötetben, mint a három évvel korábbi novella, *A talált húszas*. Zavaró, hogy a kötet utolsó írása, a József Attiláról szóló megemlékezés alatt az 1955-ös évszám szerepel, holott Nagy Lajos ekkor már nem élt. Az igaz, hogy az a kis írás valóban ekkor jelent meg, de a közlés posztumusz jellegére figyelmeztetni kellett volna. Az 1919 május című novella alól viszont hiányzik az évszám (1932).

Az elbeszélések kiválogatásánál nehéz feladattal kellett a kötet összeállítójának megbirkóznia. Több kötetnyi gazdag és értékes anyagból kellett kiválasztania az elbeszéléseket. A kötetbe került írások többsége erőteljes, kitűnő elbeszélés, de egészében mégsem reprezentálja ez a válogatás Nagy Lajos elbeszélő művészetének igazi monumentalitását. A válogató némi engedményt tett a kerekébb, érzelmesebb, csattanósabb megoldásra futó, a politikai mondanivalót átlátszóbban képviselő írások javára, s ennek következtében néhány igazán erőteljes novella kiszorult a kötetből. Az 1948-ban megjelent *Farkas és bárány* című kötet, az 1950-ben kiadott válogatás, a *Nyitott ablakok*, vagy az *Aranykönyvtár* sorozatban, *Kiskunhalom* címen 1960-ban megjelent gyűjtemény az író művészetének erőteljesebb vonásait hangsúlyozzák, mint Kardos Pál válogatása. Annyi bizonyos, hogy a *Magyar Klasszikusok* kötetéből is kár volt kihagyni olyan remek elbeszéléseket, mint a *Nyitott ablakok*, *Meggyalázott vágó*, *Napirend*, *Bérház*, *Egyiptomi írások*, *Kopaszok és hajások világharca*, *Baleset*, *Öregek*, *Öreg fiúk*, *A tolvaj macska*, *Autóbusz*, hogy csak a legszembevetőbb hiányokat soroljuk fel.

A kötet elé Kardos Pál írt tömör, érdekes, igen kiforrott stílusú, szép bevezető tanulmányt, amelyből az látszik, hogy Nagy Lajosról szóló monográfiájának megjelenése óta, részint a könyvet kísérő viták inspirálására tovább érlelte és finomította az általa kidolgozott és tudományosan megalapozott

portrét. Arról már szó volt, hogy a naturalizmus megítélésében rugalmasabban álláspontot képvisel a bevezetőben, mint korábbi könyvében. Az 1910-es évek többnyire naturalista indítékú, nagy hőfokú novelláinak megítélésében is megértőbbnek látszik az előszó, mint a monográfia volt. Nagy Lajos egyes korszakainak értékelése is árnyaltabb az új tanulmányban. Világosan rámutat Kardos Pál arra, hogy a harmincas évek vége felé némi felhígulás, fellazulás következik be, viszont jobban kellene hangsúlyozni, hogy a második világháború idején, a negyvenes évek elején újra felerősödik az író hangja, és ha a radikálisabb témákat el is kell kerülnie, kitűnő önvallomásokban vall a megfáradó, lassan már öregedő ember visszapillantó számadásainak szomorú élményeiről (*Öreg fiúk* 1940, *Öregek*, 1941).

Az helyeselhető, hogy Kardos Pál a könyvét bíráló megjegyzéseket csak ott veszi figyelembe, ahol meggyőződéssel tudja átvenni a kritikai észrevételeket. A húszas-harmincas évekből való novellák társadalombíró jellegűségét egyes kritikai észrevételek hatására sem csökkentette. Ebben az esetben minden bizonnyal helyes volt, hogy kitarított korábbi álláspontja mellett. Ha Nagy Lajos lázadásában voltak is olyan vonások, amelyek kispolgári jellegűnek mondhatók, a *Jeremiáda*, a *Lecke*, a *Razzia*, a *Január*, az 1919 május és sok egyéb más írásának radikális társadalomszemlélete a korszak hazai irodalmában csak József Attila forradalmiságával hozható összefüggésbe. A *Jeremiáda* sirámainak lázító hatású szenvedélye József Attila lírájában, megdöbbentő erejű, külvárosi freskóiban él majd tovább.

A kötet végén található magyarító jegyzeteknek egyetlen hiánya, hogy említés nélkül hagyja Ramon Franco örnagyot, a spanyol forradalmárt, akiről Nagy Lajos egyik sajtószemléjében, 1931-ben elismeréssel szól, az örnagyot csak vezetéknevén említve. A jegyzetere itt éppen azért lett volna szükség, hogy a tájékozatlanabb olvasó ne vonatkoztassa tévesen Nagy Lajos szavait a spanyol fasiszta diktátorra, Francóra.

Vargha Kálmán

BODOLAY GÉZA: IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK 1785—1848

Bp. 1963. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 810 l.

A monográfiában Bodolay Géza az irodalmi diáktársaságok életének (kialakulásának, mibenlétének, tevékenységének és hatásának) történetét adja, a magyar irodalom történetének egy nagyobb korszakában (1785—1848). Az *Előszóban* így körvonalazza műve tárgyát: „A nagyrészt ismeretlen, kéziratokban heverő, vagy nehezen hozzáférhető, az egykorú sajtóban, emlékezésekben, iskola-

történetekben szétszórta anyag”-ról van szó, amelynek alapján bizvást állapíthatta meg a szerző, hogy „ezek a társaságok sokkal jelentősebb szerepet játszottak országos viszonylatban, mint utódaik, az iskolai önképzőkörök”. Tömör megfogalmazásában kiemeli a diáktársaságok történetének legprogresszívabb szakaszát: „Jelentőségük... abban rejlik... , hogy ezekben a társaságok-